

ارتباط تفسیری «مقام محمود» پیامبر ﷺ با «شفاعت» بازپژوهشی در تفاسیر فریقین

هاشم اندیشه*

پکیده

وجود مبارک پیامبر خدا ﷺ که علت غایی وجود عالم هستی است، پس از حق تعالی برترین و مهم‌ترین موضوع برای شناخت در عالم وجود است؛ به گونه‌ای که شناخت این شخصیت عظیم الشان، یکی از راههای خداشناسی قلمداد شده است. اکنون آنچه پیش روی شماست، تلاش و کاوشی در راستای پرداختن به «مقام محمود» پیامبر خدا ﷺ است. در این نوشته، ابتدا به مقام محمود در لغت و اصطلاح می‌پردازیم و آنگاه، مقام محمود در آیات و روایات را مورد بررسی قرار می‌دهیم و در انتها مقام محمود در تفاسیر شیعه و سنی را به بررسی و پژوهش می‌گذاریم. کلیدواژه‌ها: پیامبر ﷺ، مقام محمود، شفاعت، آیات، روایات، تفاسیر

مقدمه

پیامبر خدا ﷺ نخستین و برترین مخلوق آفرینش است. او برجسته‌ترین نمونه انسان کامل و اوج قلّه غایی رسالت است؛ چرا که خداوند سلسله نبوت را با فرستادن پیامبر اسلام ختم کرد. پس او زیور همه انبیا و خاتم آنان بوده؛ سلسله نبوت، با آن حضرت مهر

* . دانشجوی دکترا، مدرس دانشگاه آزاد اسلامی hashem.andisheh@gmail.com

شده و پایان یافته است. بر همین اساس، آن حضرت واجد همه مزایای مشترک، و مزایای فرد فرد انبیا و بعضی از خصایص ویژه‌ای است که انبیای پیشین فاقد آن بوده‌اند. او دارای برترین و والاترین رتبه و جود در جهان امکان و مظهر اسم اعظم است؛ لذا عالی‌ترین درجات و مقامات را از سوی خداوند متعال دارا می‌باشد. «مقام محمود» والاترین و برترین مقامی است که بر اساس آیه **﴿عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا﴾** (اسراء: ۷۹) به ایشان عنایت شده است. این مقام، اعظم مقام‌هاست که بیانگر برتری رسول الله ﷺ بر سایر انبیا می‌باشد.

* مقام محمود در لغت:

محمود؛ به معنای نیکو سیرت. مقابل مذموم و نیز گفته شده: صفت مفعولی از حمد، به معنای ستوده و ستایش شده است (ابن فارس، ۱۴۰۴: ج ۱، ص ۳۱۶). از نام‌های خداوند متعال می‌باشد. از القاب حضرت رسول ﷺ و نام فیلی است که ابرهه برای ویران کردن کعبه با خود به مکه آورده بود (شرتونی، ۱۴۰۳: ج ۱، ص ۲۲۸).
مقام در لغت به معنای منزلت، مرتبت، درجه، پایه، رتبه و جایگاه آمده است. گفته‌اند: مقام محمود، درجه‌اعلای از حسنات است (دهخدا، ۱۳۶۵: ج ۱۴، ص ۱۲۹۸).

* مقام محمود در اصطلاح:

«مقام محمود» اصطلاحی است قرآنی، برگرفته از آیه ۷۹ از سوره اسراء و در بیان مفسران، عده‌ای آن را جایگاه و مقام ویژه‌ای برای حضرت رسول ﷺ دانسته‌اند که در آن مقام، اشراف بر همه خلایق دارد و هر چه بخواهد خدا به او می‌دهد (طبرسی، ۱۳۸۰، ج ۶، ص ۲۸۳؛ ابن عربی، ۱۳۸۳ ش، ص ۳۴۸؛ عروسی حویزی، ۱۳۸۳، ج ۳، ص ۲۰۶) اما بسیاری از مفسران مقام محمود را مطلق مقام شفاعت دانسته‌اند (فیروز آبادی، [بی تا]، ص ۲۴۰). و برخی نیز بر این نظرند که مراد از مقام محمود، مقام شفاعت عظمای حضرت رسول ﷺ است (طباطبایی، ۱۳۷۷، ج ۱، ص ۱۷۸؛ مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۷۰، ج ۱۲، ص ۲۳۲؛ جوادی آملی، ۱۳۷۸، ج ۴، ص ۲۸۵).

مجلسی رحمته‌الله، یکی از معانی آن را، اهلیت یافتن، برای ظهور امام مهدی (عج) می‌داند:
«المَقَامُ المَحْمُودُ؛ ای مَقَامُ الشَّفَاعَةِ، أَي يُؤْهِلُنِي لِشَفَاعَتِكُمْ، أَوْ ظُهُورَ امَامِ الحَقِّ، وَ

إِعْلَاءَ الدِّينِ وَ قَمْعُ الكَافِرِينَ» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰۱، ص ۳۰۲).

«المَقَامُ المَحْمُودُ»؛ یعنی مقام شفاعت یا اهلیت شفاعت یا اهلیت ظهور امام زمان (عج)

یا زنده کردن دین یا از بین بردن کفار.

در اصطلاح عرفا، «مقام محمود؛ مجالست است در حال شهود». (سجادی، ۱۳۷۰ش،

ص ۷۳۷)؛ [به معنای نشستن در حضور حق تعالی می باشد].

به نظر می رسد این مقام در صدر و سرسلسله سایر مقامات ویژه آن حضرت در روز

قیامت باشد؛ بنابراین، شاید بتوان شفاعت عظمای حضرت رسول ﷺ را که مفسران از آن

تعبیر به مقام محمود کرده اند به عنوان بارزترین مصداق این مقام ذکر کرد.

* مقام محمود در قرآن

«مقام محمود» در قرآن تنها یک بار، آن هم در آیه: ﴿وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدُ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ

عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا﴾ (اسراء: ۷۹) آمده است.

جمله «وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدُ بِهِ» به منزله سبب و مقدمه برای رسیدن به مقام محمود است

و منظور از آن، قرائت قرآن و تهجد بعد از خواب «نافله» فضیلت «لک»؛ مخصوص تو

است. «عسی» به معنای «ترجی» (امید واری) است. در تفاسیر آمده: «عسی» هر گاه در رابطه با

خدا به کار رود به مفهوم لزوم و وجوب است (طبرسی، ۱۳۸۰، ج ۶، ص ۲۸۳؛ فیروزآبادی، بی تا،

ص ۲۴۰). «مقام» در اینجا به مفهوم «بعث» و متضمن معنای اقامت است و مفعول مطلق می باشد؛

یعنی خداوند تو را در قیامت در موقعیتی پرشکوه و مقامی بلند و ستوده قرار می دهد و خلق از

اولین تا آخرین، تو را ستایش می کنند و در این مقام است که برتری پیامبر ﷺ بر همگان

روشن و آشکار می شود و در این جایگاه است که هر چه از او (حضرت رسول ﷺ) بخواهند

و شایسته آن باشند، آن حضرت به اذن خدا اعطا می کند (طبرسی، ۱۳۸۰، ج ۶، ص ۲۸۵).

مقام محمود جایگاهی ستوده و منزلتی والا است که در نتیجه تهجد آن حضرت ﷺ

به ایشان عنایت شده است و روشن است که «این مقام درجه و رتبه ای اعتباری نیست،

بلکه واقعیت و موجودیتی است که موهبه و اکتساباً خداوند متعال آن را به حضرت

رسول ﷺ عنایت کرده است» (حسینی طهرانی، ۱۳۶۰، ج ۸، ص ۱۳۰). و این رحمت

گسترده خداوند متعال است که از رحمانیت او سرچشمه گرفته، خداوندی که محمود

مطلق است، این حقیقت را می توان از آیات قرآن کریم به دست آورد؛ آنجا که

می فرماید: «يَوْمَ لَا يُغْنِي مَوْلَىٰ عَنْ مَوْلَىٰ شَيْئًا وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ * إِلَّا مَنْ رَحِمَ اللَّهُ» (دخان: ۴۱ و ۴۲)؛ «روزی که هیچ دوستی نمی تواند دوست خود را بی نیاز کند و مردم مورد نصرت واقع نمی شوند مگر کسی که مورد رحمت خدا قرار گیرد.» رحمت استثنا شده در این آیه، همان اذن و اجازه ای است که در آیه: ﴿يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ﴾ (طه: ۱۰۹)؛ «در آن روز، شفاعت [به کسی] سود نبخشد، مگر کسی را که [خدای] رحمان اجازه دهد.» استثنا شده است و حقیقت این اذن همان رحمت گسترده پروردگار است.

و از طرفی خطاب به پیامبر ﷺ می فرماید: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ﴾ (انبیاء: ۱۰۷)؛ «ای پیامبر، ما تو را نفرستادیم مگر رحمتی برای جهانیان.» از این آیه، اشرفیت و افضلیت حضرت خاتم النبیین ﷺ بر تمام مخلوقات به دست می آید. (طبرسی، ۱۳۸۰، ج ۲۰، ص ۳۰۲؛ صدر المتالیهین، ۱۳۶۶، ج ۳، ص ۵۰؛ مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۷۰، ج ۲، ص ۳۰۹؛ حسینی طهرانی، ۱۳۶۰، ج ۸، ص ۱۳۰). در این آیه پیامبر خدا ﷺ به طور مطلق از طرف خداوند متعال رحمت برای جهانیان معرفی شده است، که گستره این رحمت روز محشر را نیز شامل می شود، از این رو، آن حضرت مقام اذن مطلق (که به سبب آن و بعد از آن شفاعت پیدا می شود) را دارا هستند و لذا آن حضرت شفیع شفیعان می باشند.

و از سوی دیگر اعطای مقام محمود نیز به طور مطلق و بدون قید و شرط به آن حضرت صورت گرفته است.

درباره حقیقت اعطای این مقام گفته شده:

«خداوند به تو مقام محمود را از هر حامدی و نسبت به هر گونه حمدی اعطا کرده است؛ یعنی هر گونه حمدی از هر حامدی به هر محمودی تعلق بگیرد، آن حمد راجع به تو می باشد و آن مقام محمود از آن توست و از آنجا که اختصاص هر حمدی از هر حامدی برای خود خداوند متعال است. طبق آیه: «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» (فاتحه: ۲)؛ (حمد مخصوص پروردگار جهانیان است).

بنابراین، مقام محمود مقامی است که واسطه بین خداوند متعال و بین مقام حمد است.» (حسینی طهرانی، ۱۳۶۰، ج ۸، ص ۱۳۱).

افاده این حقیقت در آیه: «وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ» (ضحی: ۵)؛ «و به زودی پروردگارت تو را عطا خواهد کرد، تا خرسند گردی.» روشن است؛ چون این خطاب خداوند به حضرت رسول ﷺ نیز مطلق می باشد؛ و بدیهی است که عطیه مطلقه خداوند متعال همان رحمت مطلقه است.

بنابراین، مفاد این آیه از جهت مطلق بودن و گستردگی شمول آن و نیز از جهت افاده معنای فنای کلی حضرت رسول ﷺ در ذات خداوند متعال (جوادی آملی، ۱۳۸۲ ش. ج ۲، ص ۲۴۲)؛ همان مفاد آیات: «وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ» (انبیاء: ۱۰۷) و «عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا» (اسراء: ۷۹) می باشد.

در نتیجه با توجه به آیات فوق، خداوند عنایات ویژه‌ای را بدون قید و شرط به پیامبر ﷺ مبذول داشته که نشأت گرفته از رحمت بی منتهای اوست و ظهور کامل حقیقت، این عنایات روز رستاخیز بوده؛ بدین معنا که حقیقت رحمت بودن پیامبر برای جهانیان در جایگاه مقام محمود برای همگان آشکار شده که در نهایت به رضایت مطلق پیامبر ﷺ می انجامد.

* مقام محمود در روایات

در روایات نظراتی دربارهٔ مقام محمود هست که ما به ذکر آنها می پردازیم:

روایات اسلامی که به صورت متواتر دربارهٔ آیهٔ ۷۹ سوره اسراء وارد شد، در توضیح آیه می گوید: مقصود از «مقام محمود» همان شفاعت است؛ «وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ، عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا» (اسراء: ۷۹)؛ «برای گزاردن نماز نافله، در بخشی از شب برخیز، تا خدا تو را به مقام بس پسندیده‌ای برانگیزد.»

طبرسی می نویسد: مفسران مسلمان همگی بر این نظریه اند که مقصود از «مقام محمود» همان مقام شفاعت است و می گویند در روز رستاخیز پیامبر خدا ﷺ پرچم سپاسگزاری را به دست می گیرد و تمام پیامبران زیر آن پرچم می ایستند. او نخستین شفاعت کننده و نخستین کسی است که شفاعت او پذیرفته می شود (طبرسی، ۱۳۸۰، ج ۶، ص ۶۸۱).

برای نمونه، به چند روایت اشاره می کنیم:

۱. پیامبر خدا ﷺ فرمودند: «قَوْلُهُ: ﴿عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا﴾، هُوَ الْمَقَامُ الَّذِي أَشْفَعُ لِأُمَّتِي فِيهِ» (شیبانی مروزی، [بی تا]، ج ۲، ص ۴۴۱).

«مقام محمود که خداوند متعال در آیهٔ ۷۹ سوره بنی اسرائیل گفته است؛ همان مقامی است که در آن برای امتم شفاعت می کنم.»

۲. امام علی عليه السلام فرمودند:

«قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا قُتِمَتِ الْمَقَامُ الْمَحْمُودُ تَشَفَّعْتُ فِي أَصْحَابِ الْكِبَائِرِ مِنْ أُمَّتِي فَيُشَفَّعَنِي اللَّهُ فِيهِمْ وَاللَّهُ لَا تَشْفَعُ فِيمَنْ أَدَىٰ دُرِّيَّتِي» (صدوق، ۱۴۱۴ق، ص ۳۷۰).

«پیامبر خدا ﷺ فرمودند: هنگامی که در مقام محمود [مقام شفاعت] قرار گیرم، برای آن افراد از امتم که مرتکب گناهان بزرگ شده‌اند، شفاعت می‌کنم و خدای متعال شفاعتم را درباره آنان می‌پذیرد. به خداوند سوگند برای کسانی که ذریه و فرزندان مرا آزار کرده باشند، شفاعت نمی‌کنم.»

۳. از امام باقر یا امام صادق علیهما السلام نقل شده که در تفسیر جمله **﴿عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا﴾** (اسراء: ۷۹) فرمود: **«هِيَ الشَّفَاعَةُ»** (عیاشی، ۱۳۸۰ ش، ج ۲، ص ۱۴).

۴. از سماعة بن مهران از موسی بن جعفر علیهما السلام درباره آیه مبارک **﴿عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا﴾** (اسراء: ۷۹) روایت شده که فرمود: «مردم در قیامت چهل سال سرپا نگه داشته می‌شوند؛ به خورشید فرمان داده می‌شود تا بر سر مردم بتابد، و عرق آنها را فراگیرد و به زمین فرمان داده می‌شود که از عرق آنها چیزی نپذیرد. پس نزد آدم می‌آیند، او جواب می‌دهد که من خود دارای گناه و خطیئه هستم، نزد نوح بروید. نوح نیز آنان را به پیغمبر بعد از خود ارجاع می‌دهد تا به عیسی می‌رسد. و آن جناب می‌گوید: دست به دامان محمد رسول الله بزنید. همو که خاتم پیامبران است. پس پیامبر خدا ﷺ می‌فرماید: من برای شفاعت هستم. پس تا در بهشت می‌آید و در را می‌کوبد. گفته می‌شود: کیستی؟ با اینکه خداوند بهتر می‌داند. می‌گوید: محمد. گفته می‌شود در را برایش بگشایید. وقتی در باز می‌شود، به پروردگارش رو می‌آورد و به سجده می‌افتد. سر را بلند نمی‌کند تا به او گفته شود سخن بگو و درخواست کن تا عطا شوی و شفاعت کن تا پذیرفته شود. پس سر را بلند می‌کند، حتی درباره کسانی از مسلمانان که به آتش سوخته شده‌اند شفاعت می‌کند! روز قیامت هیچ کس از مردم، آبرومندتر از محمد ﷺ نیست. این است گفتار خداوند؛ **﴿عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا﴾** (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۸، ص ۴۸).

* مقام محمود در تفاسیر شیعه

بیشتر مفسران شیعه (طوسی، [بی تا]، ج ۶، ص ۵۱۰؛ طبرسی، ۱۳۸۰ ش، ج ۶، ص ۲۸۳ و همان، ۱۳۷۷ ش، ج ۲، ص ۳۴۱؛ فیض کاشانی، ۱۴۱۵ ق، ج ۳، ص ۲۱۰؛ بحرانی، ۱۴۱۶ ق، ج ۳، ص ۵۶۹؛ عیاشی، ۱۳۸۰ ش، ج ۲، ص ۱۴؛ طباطبایی، ۱۳۷۷ ش، ج ۱، ص ۱۷۸؛ مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۷۰ ش، ج ۱۲، ص ۲۳۲؛ جوادی آملی، ۱۳۷۸ ش، ج ۴، ص ۲۸۵) معتقدند: مقام محمود همان مقام شفاعت است که در اثر شب زنده‌داری و نماز خواندن پیامبر ﷺ، به آن حضرت اعطا شده و هر کس از او شفاعت بخواهد و مصلحت باشد، به اذن خدا شفاعتش می‌کند.

۱. طبرسی در این باره می‌گوید: «و این مقامی والاست که آن بزرگوار مردم را شفاعت می‌کند. پرچم حمد به دست توانمندش برافراشته شده و پیامبران و فرشتگان در سایه آن پرچم گرد می‌آیند و پیامبر ﷺ نخستین شفاعت کننده و نخستین کسی است که شفاعت او به بارگاه خداوند پذیرفته می‌شود.» (طبرسی، ۱۳۸۰ش، ج ۶، ص ۲۸۴).
۲. ابوالفتوح رازی معتقد است: «عَسَى أَنْ يُبْعَثَكَ، أَى رَجَاء أَنْ يُبْعَثَكَ رَبُّكَ»؛ امید آن را که خدای تعالی تو را به مقام محمود رساند و مفسران گفتند: «لعل» و «عسی» از خدای واجب باشد و اما مقام محمود، بیشتر اهل علم برآنند که مقام شفاعت است و آن مقامی است که همه بر آن غبطه می‌خورند! (رازی، ۱۴۰۸ق، ج ۱۲، ص ۲۷۰).
- ۳-۵. صدرالمتألهین می‌نویسد: «اجلّ واعظم مراتب حمد در حقیقت محمدیه نهفته است. این حقیقت محمدیه، قائم به وجود پیامبر ﷺ است. از حیث وصول او به مقام محمود که در گفتار خداوند وعده داده شده: ﴿عَسَى أَنْ يُبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَاماً مَحْمُوداً﴾ (اسراء: ۷۹)؛ «امید است پروردگارت تو را به مقامی در خور ستایش برانگیزد!» پس ذات مقدس او اقصی مراتب حمد است که خداوند خودش را به آن حمد کرده است.» (صدرالمتألهین، ۱۳۶۶ش، ج ۱، ص ۷۴).
۴. شبر معتقد است: «مقام محمود»، مقامی است که اولین و آخرین افراد در آن، پیامبر ﷺ را ستایش می‌کنند و آن مقام شفاعت است» (شبر، ۱۴۱۲ق، ص ۲۸۶).
۵. شریف لاهیجی گوید: «منظور از آیه ﴿عَسَى أَنْ يُبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَاماً مَحْمُوداً﴾ نزدیک است که برانگیزد تو را پروردگارت و تو را جای دهد پسندیده؛ یعنی پروردگارت تو در دنیا و خوب نماز شب را مخصوص تو گردانید و از خصایص تو ساخت تا آن که در آخرت مقام محمود را مخصوص تو و از خصایص تو گرداند و جمعی از مفسران اتفاق کرده‌اند که مراد از مقام محمود مرتبه شفاعت کامله است که در روز قیامت به آن حضرت خواهند داد و او را به این منزلت اختصاص و امتیاز خواهند بخشید.» (شریف لاهیجی، ۱۳۷۳ش، ج ۲، ص ۸۴۰).
۶. علامه طباطبایی بر این اعتقاد است که: جمله «عَسَى أَنْ يُبْعَثَكَ» دلیل بر این است که این مقامی است که خدا در آینده به تو خواهد داد. مقامی است که ستایش همگان را برمی‌انگیزد؛ زیرا سودش به همگان می‌رسد؛ (چرا که محمود در جمله بالا مطلق است و هیچگونه قید و شرطی ندارد). از این گذشته حمد و ستایش در برابر یک عمل اختیاری است و چیزی که واجد همه این صفات باشد جز شفاعت عامه پیامبر ﷺ نیست (طباطبایی، ۱۳۷۷ش، ج ۱، ص ۱۷۸).

۷. نظر تفسیر نمونه در این باره: «مقام محمود» چنانکه از لفظش پیداست، معنای وسیعی دارد که شامل هر مقام که در خور ستایش باشد، می شود ولی مسلماً در اینجا اشاره به مقام ممتاز و فوق العاده‌ای است که برای پیامبر در سایه عبادت‌های شبانه و نیایش در دل سحر حاصل می شده است. معروف در میان مفسران این است که مقام در اینجا همان شفاعت کبرای پیامبر ﷺ است. و این احتمال نیز وجود دارد که مقام محمود همان نهایت قرب به پروردگار باشد که یکی از آثارش شفاعت کبری است.

گرچه مخاطب در این آیه ظاهراً پیامبر است، لیکن از یک نظر می توان حکم آن را تعمیم داد و گفت همه افراد با ایمان - که برنامه الهی روحانی تلاوت و نماز شب را انجام می دهند - سهمی از مقام محمود خواهند داشت و به میزان ایمان و عمل خود، به بارگاه قرب پروردگار راه خواهند یافت و به همان نسبت می توانند شفیع و دستگیر و اماندگان در راه شوند؛ زیرا می دانیم هر مؤمنی در شعاع ایمان خود از مقام شفاعت برخوردار خواهد بود، ولی مصداق اتم و اکمل این آیه شخص پیامبر ﷺ است.» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۰ش، صص ۲۳۲-۲۳۱).

۸. مرحوم سیدمصطفی خمینی در این باره می نویسد: «این مقام بالاترین مرتبه حمدی است که خداوند توسط آن حمد و ستایش شده به این دلیل پیامبر ﷺ، حماد و أحمد و محمد و محمود نامیده شده است.» (خمینی، ۱۴۱۸ق، ج ۱، ص ۳۰۱).

پس مقام محمود در تفاسیر شیعه، مقامی است که تمام مقامات پیامبر ﷺ را باید در آن یافت و این مقام، جایگاهی است که از میان تمام انبیا و اوصیای الهی تنها پیامبر خاتم ﷺ لیاقت و شایستگی احراز آن را دارند و به سبب این مقام است که آن حضرت سیادت و سروری بر تمام خلایق را در روز قیامت خواهند داشت و جایگاه و زمان ظهور این مقام و منزلت در روز رستاخیز برای همگان، از اولین و آخرین می باشد.

* مقام محمود در تفاسیر اهل سنت

در میان مفسران اهل سنت نیز چند قول مختلف وجود دارد که در اینجا به بررسی آنها می پردازیم:

۱. طبری گوید: «مقام محمود همان مقامی است که حضرت رسول ﷺ در کنار خداوند بر عرش می نشیند و روایتی از مجاهد نقل کرده که در تفسیر این آیه: ﴿عَسَى أَنْ

يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا ﴿٧٩﴾ (اسراء: ٧٩) گفته: «يَجْلِسُهُ مَعَهُ عَلِيُّ عَرِشِهِ»؛ «پیامبر همراه خداوند بر عرش می‌نشیند.» (طبری، [بی تا]: ج ٩، ص ١٤٥).

قرطبی در نقد نظر طبری آورده است:

«این قول درست نیست؛ چرا که اصل و صحیح حدیث این است: «إِنَّهُ يَجْلِسُهُ مَعَ أَنْبِيَائِهِ وَ مَلَائِكَتِهِ»؛ او با انبیا و فرشتگان می‌نشیند. قرطبی در ادامه نظر ابن عبدالبر در کتاب التمهید را آورده که او نوشته است: مجاهد، که از بزرگان تأویل قرآن بوده، گفته است: نزد اهل علم این سخن دو معنا دارد؛ یکی همان که در بالا گفته شد «يَجْلِسُهُ مَعَ أَنْبِيَائِهِ وَ مَلَائِكَتِهِ» و دوم: در تأویل این آیه: ﴿وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاصِرَةٌ﴾ (قیامت: ٢٢). منظور از این آیه آن است که منتظر ثوابند و منظور نگاه کردن نیست (قرطبی، [بی تا]: ص ١٥٤).

٢. گروهی آن را شفاعت عامه حضرت رسول ﷺ برای مردم در روز قیامت می‌دانند که نمونه آنها فخر رازی است که به نظر آن می‌پردازیم:

«امت اسلامی درباره شفاعت پیامبر عزیز خود به طور اتحاد چنین می‌گویند:

منظور از «مقام محمود» مقام شفاعت است که خدای منان به پیامبر گرامی خود وعده داده و در آن باره فرموده است:

﴿عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا﴾ (اسراء: ٧٩)

و باز می‌گویند: آیه مبارک ﴿وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ﴾ (ضحی: ٥) مربوط به مسئله شفاعت است که خدای رحمان می‌گوید:

«به زودی پروردگارت آنچه‌ان برای تو می‌بخشد که تا راضی‌ات کند»؛ یعنی شفاعت تو را می‌پذیرد و بدین وسیله برای عده زیادی نجات می‌بخشد تا آن مقدار که رضایت تو در این باره جلب گردد.»

وی در ادامه می‌گوید: «با اینکه مسلمانان در اصل «شفاعت» اتحاد دارند ولی متأسفانه در معنای آن، راه اختلاف را می‌پیمایند.

طایفه معتزله شفاعت را تنها برای بالا بردن مقام و درجات بهشتیان می‌دانند ولی به نظر ما شفاعت درباره گناهکاران امت و پیروان پیامبر خاتم و خروج گروهی از آتش [که همان شفاعت پیامبر ﷺ می‌باشد]. نیز انجام می‌گیرد» (فخر رازی،

[بی تا]، ج ٢١، ص ٢٧).

۳. مقام محمود، شفاعت عامه است برای اهل محشر؛ از مؤمنان و کافران آنها که انبیا امت‌هایشان را به پیامبر ﷺ ارجاع می‌دهند و آن حضرت در حق ایشان شفاعت می‌کند تا اینکه از هولها و ترسهای این موقف راحت شوند (قرطبی، [بی تا]: ص ۱۵۵).

۴. گروهی اعطای لوای حمد به آن حضرت را مقام محمود دانسته‌اند (طنطاوی جوهر المصری، ۱۴۱۲ ق، ج ۹، ص ۷۹).

۵. قرطبی گوید: «بین دو قول (سوم و چهارم) اختلافی وجود ندارد؛ چرا که حضرت رسول ﷺ زمانی که لواء حمد در دستشان است به شفاعت می‌پردازند» (قرطبی، [بی تا]: ص ۱۵۳).

۶. ابن عربی عارف بزرگ قرن هفتم در بیان حقیقت «مقام محمود» آورده است:

«در روز قیامت تمام خصلت‌های پسندیده از آن پیامبر ﷺ است. و این همان مقام محمودی است که در قرآن وعده‌اش به آن حضرت داده شده و این مقام مورد تحسین همگان است و بازگشت تمام ثناها و ستایش‌ها به آن است. و مقامی است که تمام مقامات (آن حضرت ﷺ) به آن باز می‌گردد.» (ابن عربی، ۱۳۸۳ ش، ص ۳۵۳).

حاصل آنکه آنچه اکثر مفسران اهل سنت در تفسیر «مقام محمود» گفته‌اند در حقیقت بارزترین مصداق این مقام؛ یعنی شفاعت عظمای حضرت رسول ﷺ می‌باشد؛ البته برخی نیز اعطای لوای حمد و قرار گرفتن آن حضرت ﷺ در بهترین مکان در عرش خدا را مقام محمود دانسته‌اند که این دو نیز از ویژگیهای این مقام می‌باشد.

نتیجه گیری

۱. «مقام محمود» جایگاهی ستوده و منزلتی والاست که در نتیجه تهجد حضرت محمد ﷺ به ایشان عنایت شده است.

۲. روایات اسلامی که به صورت متواتر درباره آیه ﴿عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا﴾ (اسراء: ۷۹) وارد شده است، در توضیح آیه می‌گوید: مقصود از «مقام محمود» همان شفاعت است.

۳. «مقام محمود» در تفاسیر شیعه، مقامی است که در نهایت تمام مقامات پیامبر ﷺ را باید در آن جستجو کرد و این مقام، جایگاهی است که از میان تمام انبیا و اوصیای الهی تنها

رسول الله ﷺ لیاقت و شایستگی احراز آن را دارند و به سبب این مقام است که آن حضرت سیادت و سروری بر تمام خلایق را در روز قیامت دارند و جایگاه و زمان ظهور این مقام و منزلت در روز رستاخیز برای همگان از اولین و آخرین می باشد.

۴. اکثر مفسران اهل سنت در تفسیر «مقام محمود» گفته اند در حقیقت بارزترین مصداق این مقام؛ یعنی شفاعت عظمای حضرت رسول ﷺ می باشد؛ البته برخی نیز اعطای لوای حمد و قرار گرفتن آن حضرت ﷺ در بهترین مکان در عرش خدا را مقام محمود دانسته اند که این دو نیز از ویژگیهای این مقام می باشد.

منابع

- قرآن کریم، ترجمه: مهدی الهی قمشاهی.
۱. ابن عربی، محی الدین، فتوحات مکیه، ترجمه و تعلیق: محمد خواجوی، تهران، انتشارات مولی، ۱۳۸۳ ش.
 ۲. ابن فارس، احمد، معجم مقاییس اللغة، قم، مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۴۰۴ ق.
 ۳. ابوالفتوح رازی، حسین بن علی، روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن، مشهد، بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۴۰۸ ق.
 ۴. بحرانی، سید هاشم، البرهان فی تفسیر القرآن، تهران، بنیاد بعثت، ۱۴۱۶ ق.
 ۵. جوادی آملی، عبدالله، تفسیر تسنیم، قم، مرکز نشر اسراء، ۱۳۷۸ ش.
 ۶. جوادی آملی، عبدالله، سیره رسول اکرم ﷺ در قرآن «تفسیر موضوعی قرآن کریم»، قم، اسوه، ۱۳۸۲ ش.
 ۷. حسینی طهرانی، محمد حسین، معاد شناسی، تهران، حکمت، ۱۳۶۰ ش.
 ۸. خمینی، سید مصطفی، تفسیر القرآن الکریم، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی ﷺ، ۱۴۱۸ ق.
 ۹. خوری الشرتونی اللبنانی، سعید، اقرب الموارد فی فصح العربیة و الشوارد، قم، مکتبه آیه الله العظمی مرعشی، ۱۴۰۳ ق.
 ۱۰. دهخدا، علی اکبر، لغتنامه دهخدا، تهران، موسسه لغت نامه دهخدا، ۱۳۶۵ ش.
 ۱۱. سجادی، جعفر، فرهنگ لغات و اصطلاحات عرفانی، تهران، چاپ کتابخانه طهوری، ۱۳۷۰ ش.
 ۱۲. شبر، سید عبد الله، تفسیر القرآن الکریم، بیروت، دارالبلاغه للطباعة والنشر، ۱۴۱۲ ق.

۱۳. شریف لاهیجی، محمد بن علی، تفسیر شریف لاهیجی، تهران، دفتر نشر داد، ۱۳۷۳ش.
۱۴. شیانی مروزی، احمد بن حنبل، مسند، بیروت، دارصادر، [بی تا].
۱۵. صدرالمتألهین، محمد بن ابراهیم، تفسیر القرآن الکریم، قم، انتشارات بیدار، ۱۳۶۶ش.
۱۶. صدوق، محمد بن علی، امالی، قم، دارالثقافه، ۱۴۱۴ق.
۱۷. طباطبائی، سید محمد حسین، تفسیرالمیزان، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۷۷ش.
۱۸. طبرسی، ابوعلی الفضل بن الحسن، تفسیر جوامع الجامع، تهران، انتشارات دانشگاه تهران و مدیریت حوزه علمیة قم، ۱۳۷۷ش.
۱۹. طبرسی، ابوعلی الفضل بن الحسن، تفسیر مجمع البیان، تهران، انتشارات فراهانی، ۱۳۸۰ش.
۲۰. طبری، محمد بن جریر، جامع البیان عن تأویل آی القرآن، بیروت، دارالمعرفه، [بی تا].
۲۱. طنطاوی، جوهری المصری، الجواهر، بیروت، داراحیاء التراث العربی، ۱۴۱۲ق.
۲۲. طوسی، محمد بن حسن، التبیان فی تفسیر القرآن، بیروت، دار احیاء التراث العربی، [بی تا].
۲۳. عروسی حویزی، عبدعلی بن جمعه، تفسیر نورالثقلین، قم، المطبعة العلمية، ۱۳۸۳ق.
۲۴. عیاشی، محمد بن مسعود، التفسیر، تهران، چاپخانه علمیه، ۱۳۸۰ق.
۲۵. فخر رازی، محمد بن عمر، تفسیر مفاتیح الغیب، بیروت، دارالمعرفه، [بی تا].
۲۶. فیروز آبادی، طاهر بن یعقوب، تنویر المقباس من تفسیر ابن عباس، بیروت، دارالفکر، [بی تا].
۲۷. فیض کاشانی، ملا محسن، تفسیر الصافی، تهران، انتشارات الصدر، ۱۴۱۵ق.
۲۸. قرطبی، ابی عبدالله محمد بن احمد الانصاری، یوم الفزع الاکبر، محقق: محمد ابراهیم سلیم، مصر، الطبع و النشر مکتبة القرآن، [بی تا].
۲۹. مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار لدرر اخبار الائمة الاطهار، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.
۳۰. مکارم شیرازی، ناصر، و دیگران، تفسیر نمونه، قم، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۰ش.